ROMANIAN PRINTING HOUSES: HIGHLIGHTS AND MONUMENTS OF THE RELIGIOUS CULTURE AND LITERARY LANGUAGE –TOWARDS A MORE COMPREHENSIVE AND COMPARATIVE APPROACH IN THE STUDY OF ROMANIAN LITERATURE

Luiza Marinescu
Assoc. Prof., PhD., „Spiru Haret" University of Bucharest

Abstract:T.S. Eliot postulated that culture may be regarded as that which makes life worth living. I would like to enhance this definition by claiming that Romanian literature is that luxury without which we cannot live. I recalled this definition as I pondered the question whether Europeans really need Old Romanian literature. Can they not live without it? The obvious answer is, of course, that they can. But why not strive for a better and richer life? Why not open oneself to a rich, yet unknown culture and territory?And why can't the teacher as a Christian educator take by the hand and lead them to this culturally rich and fascinating land, this land with all its joys and sorrows? The article structure refers to:

1. *The book's power: the significance of the Romanian printings in the European context*
2. *The importance of knowing the signigficance of the religious books titles as a mediation practice for a multireligious and multicultural education.*
3. *Literature and religion in a single book or about the evolution of the Romanian printing houses in the XVI-th century (I)*

Literature is the best means by which to present uniqueness, but also the best means to bridge divergences. Only by learning more about the distinctiveness of Romanian literature will Europeans be able to approach Romanians and their culture with a new heart.

Keywords: Romanian Literature, Romanian Printings and Manuscripts, Monuments of Religious Culture and Romanian Literary Language.

Studiul literaturii române vechi şi problema evoluţiei tiparului românesc ilustrează în timp semnificaţia educaţiei multireligioase şi multiculturale realizate în spaţiul românesc pe parcursul timpului. Scriind despre importanţa tipăriturilor în cultura românească Nicolae Iorga considera că *„marele merit al acestor cărţi este acela că, trecînd hotarele, au adunat sufleteşte prin viaţa culturală pe toţi românii laolaltă. Prin ele s-a întemeiat ceva nepreţuit ce va da formă gîndului şi simţirii generaţiilor care vor urma: limba literară*."

În contextul în care vechile cărţi tipărite în spaţiul românesc se bucură astăzi de o înviere a vizibilităţii lor prin intermediul iniţierii scanării marilor colecţii aflate la Biblioteca Academiei Române din Bucureşti, (proiectul **Daco-romanica** al Bibliotecii metropolitane *Mihail Sadoveanu* din Bucureşti, colecţia Opera tipografică românească (1508-1830) (915 opere scanate) vezi site:

http://digitool.dc.bmms.ro:8881/R/2XPE9S2FIY184S3KHPP9GEML5285QEULEDC2XBR3P3988LT75V-00448?func=results-jump-full&set_entry=000001&set_number=000084&base=GEN01 (consultat la data de 25 februarie 2019)

şi al inventarierii cărţilor vechi tipărite pe teritoriul românesc de către CIMEC institutul de memorie culturală: **http://www.cimec.ro/scripts/Carte/incunabule/default.asp**
principalele idei pe care le formulează prezentul material se referă la importanţa studierii literaturii române vechi, capreambul al unei educaţii multireligioase şi multiculturale:

1. Puterea cărţii: semnificaţia tiparului românesc în contextul culturii europene

BDD-A30484 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 01:15:14 UTC)

2. Însemnătatea cunoaşterii semnificaţiei titlurilor de carte religioasă ca practică de mediere pentru o educaţie multireligioasă şi multiculturală
3. Literatura şi religia într-o singură carte sau despre evoluția tiparului românesc (partea I)

1. PUTEREA CĂRŢII:SEMNIFICAŢIA TIPARULUI ROMÂNESC ÎN CONTEXTUL CULTURII EUROPENE

Povestea tiparului se va afla mereu în deplină legătură cu puterea cărţii de a produce schimbări majore în ştiinţă, religie, politică şi în modul de gîndire. Fiind primul mijloc de comunicare în masă care a dus la răspîndirea liberă a ideilor într-o manieră fără precedent, în spaţiul românesc tiparul a cunoscut forme variate şi complexe, tipărindu-se deopotrivă cărţi în limba română, în greaca veche şi în neogreacă, în limbile slavonă, latină, germană, maghiară, ebraică şi chiar arabă, tiparul românesc înlesnind integrarea culturii noastre în marile curente reformatoare ale continentului.

Termenul **tipar**< ngr. *tiparion* desemnează ansamblul operaţiunilor de tipărire, adică de a face să rămînă pe hîrtie sau pe un alt suport de tipărire, a urmelor caracterelor tipografice, de imprimare a acestora; tehnica, meşteşugul sau ansamblul mijloacelor tehnice prin care un text, o imagine sau o ilustraţie se imprimă cu cerneală pentru a obţine copii ale originalului.

Există trei procedee fundamentale de tipar: tipar *adînc (calcografic*< fr. chalcographie), tipar *plan* (*planografic* < fr. planographie) şi tipar *înalt (pantografic* < fr. pantographie).

Tiparul *adînc* se referă la un sistem de reproducere grafică a originalelor cu ajutorul unor clişee de metal gravate în adîncime, ale căror elemente imprimabile se află sub suprafaţa plăcii sau a cilindrului metalic (în adîncime). Termenul tipar *adînc* are următoarele sinonime: calcografie, halcografie, Tiefdruck, tifdruc. După gravarea imaginii în adîncime, întreaga suprafaţă a şablonului e unsă cu cerneală. Se îndepărtează cerneala de pe spaţiile neutre de la suprafaţă astfel încît să rămînă doar în porţiunile adîncite ale clişeului. Hîrtia, suportul imprimabil se presează pe suprafaţa formei şi absoarbe cerneala din părţile adîncite ale şablonului. Spre deosebire de t. înalt sau de t. plan, în acest caz tonurile se obţin prin transferarea unor cantităţi mai mari sau mai mici de cerneală, corespunzătoare adînciturilor gravate pe suprafaţa formei. Tipar *adînc* poate fi de artă şi fotomecanic. Calcografia dispune de un număr mare de variante: acvaforte, acvatină, acvatipie. Heliografia are la bază acelaşi principiu, doar că reproducerea imaginii e fotomecanică. Prima calcografie naţională a luat fiinţă la Roma în 1738, a doua la Madrid în 1789, iar a treia la Paris în 1797.

Tiparul *plan* este un sistem de imprimare cu suprafeţe plane din metal (aluminiu sau zinc), piatră sau din alte materiale. Suprafaţa imprimabilă prezintă o înălţare sensibilă faţă de suprafaţa neutră. Forma de imprimare e pregătită astfel încît prezintă porţiuni deosebite din punct de vedere al proprietăţilor fizico-chimice: suprafaţa imprimabilă este oleofilă, permiţînd dispunerea cernelii grase; părţile neutre sunt hidrofile, fapt ce conduce la respingerea şi îndepărtarea uleiurilor din compoziţia cernelii. Astfel, cerneala aderă numai pe anumite porţiuni ale clişeului şi prin imprimare este transferată pe suportul de imprimare. Tipărirea se execută prin presare directă a suportului de hîrtie, fie indirect (ofset) prin intermediul unui aşternut de cauciuc elastic. Cantitatea de cerneală transferată pe hîrtie e constantă pe toate elementele imprimabile ale formei. Pentru tonuri se utilizează rasterul. Procedee ale t. *plan* sunt: algrafia (aluminografia, tipar algrafic, tipar aluminografic, tipar de pe aluminiu), autocromia, colografia (fototipia, fotocolografie, albertipie, colotipie, fotogelatinografie, heliotipie), litografia, ofsetul, fotocromia. Planografia uscată este un alt

BDD-A30484 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 01:15:14 UTC)

procedeu de tipar *plan*care şi foloseşte alţi agenţi în afară de apă pentru a respinge cerneala de pe suprafaţa neutră a formei de tipar.

Tipar *înalt* reprezintă totalitatea modalităţilor de imprimare cu şabloane a căror suprafaţă de imprimare este înălţată faţă de partea neutră. Cerneala se depune doar pe elementele imprimabile înalte, de unde prin presare se imprimă pe suportul de imprimare. Cantitatea de cerneală transferată pe suprafaţa de imprimare este constantă. Pentru obţinerea tonurilor sunt necesare punctele de raster.

2. Însemnătatea cunoaşterii semnificaţiei titlurilor de carte religioasă ca practică de mediere pentru o educaţie multireligioasă şi multiculturală

În istoria culturii contemporane studiile de literatura română în lume se află într-un moment de tranziţie, datorat schimbării şi diversificării suportului de lectură. Acest fapt a determinat transformări majore la nivelul managementului procesului de instruire.

În practica predării informaţiilor despre literatura română veche, prin intermediul căreia se realizează şi medierea pentru o educaţie multireligioasă şi multiculturală am constatat ce însemnătate are cunoaşterea de către studenţi a semnificaţiei titlurilor de carte religioasă.

Spre exemplificare a metodei de bună practică în predarea literaturii române vechi cu ajutorul calculatorului, în paginile ce urmează am selectat termenii cheie ce se regăsesc în evoluţia tiparului românesc din secolele XVI-XVII şi am oferit o explicaţie generală a acestora. În acest sens, structurarea materialului bibliografic amplu sub forma unui curs on-line de istorie a literaturii române a ţinut seama de principiul cronologic al însuşirii informaţiilor şi de importanţa termenilor cheie referitori la istoria tiparului românesc în contextul umanismului european.

Termeni cheie	Explicaţia
1. Acatist	imn de laudă ce se citeşte sau se cîntă în cinstea unui sfînt.
2.Anastasimatar	carte de cîntări bisericeşti ce cuprinde cîntările Învierii, Vecerniei şi Utreniei, pe cele opt glasuri.
3. Apostol	cartea ce cuprinde Faptele şi Epistolele Apostolilor, care se citeşte în timpul Sfintei Liturghii numită şi **Praxiu;** Primul Praxiu a fost tipărit la noi de diaconul Coresi, la Braşov, în anul 1563.
4. axion	imn de laudă care se cîntă în timpul Sfintei Liturghii în cinstea Maicii Domnului
5. Catavasier	carte cu cîntări bisericeşti scurte ce se cîntă la Utrenie, la începutul fiecăreia dintre cele nouă pesne
6. Catehism	carte bisericească ce explică pe scurt învăţătura de credinţă
7. Cazanie	carte veche ce cuprinde predicile duminicale şi la marile sărbători
8. Ceaslov	(Orologiu) cartea cea mai completă de rugăciuni a Bisericii, care cuprinde cele 7 Laude, acatiste, rugăciuni diferite ş.a.
9. Chiriacodromion	culegere de cuvîntări bisericeşti; cazanie
10. Evanghelie	(Vestea cea bună) Cartea Sfîntă propovăduită şi trăită de Iisus Hristos şi scrisă de evanghelişti sub inspiraţia Duhului Sfînt
11. Evhologhiu	Carte de rugăciuni
12. Liturghie	(lucrare publică) sau Euharistie, sau slujba de mulţumire, cununa tuturor slujbelor şi laudelor Bisericii. În timpul Sfintei Liturghii se

BDD-A30484 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 01:15:14 UTC)

	jertfeşte tainic Fiul lui Dumnezeu şi se sfinţesc Sfintele Taine.
13. Liturghier	carte care cuprinde rînduiala celor trei sfinte Liturghii
14. Liturgica	carte care explică toate părţile sfintei Liturghii, cele 7 Laude şi obiectele bisericeşti, formele cultului divin public şi conţinuturile acestuia
15. Minei	carte de cult ce cuprinde slujba sfinţilor pe o lună de zile; Biserica are 12 minee.
16. Molitfenic (Molitvenic)	(evloghiu) carte specială cu toate moliftele, adică ierurgiile şi rugăciunile rînduite de Biserică. Cel mai bogat molitfelnic se numeşte „*Trebnic*”
17. Noul Testament	partea principală a Sfintei Scripturi, lăsată de Însuşi Mîntuitorul şi Sfinţii Apostoli; Vechiul Testament cuprinde prorociri despre venirea lui Iisus Hristos.
18. Octoih	(opt cîntări) Carte de slujbă care cuprinde cîntări, tropare şi canoane, rînduite după glasuri şi după zilele săptămînii, care se foloseşte la stană de la Duminica Tuturor Sfinţilor pînă la Începutul Postului Mare.
19. panegiric	cuvîntare solemnă de laudă şi de preamărire a lui Dumnezeu şi a tuturor sfinţilor
20. Parimiar (Paremiar)	Carte bisericească cuprinzînd fragmente din proverbele lui Solomon, din epistolele apostolilor şi din părţi ale Vechiului Testament
21. Parimie (Paremie)	pildă, proverb (Dosoftei „*Parimiile de peste an”*, Iaşi, 1683)
22. Penticostar	carte de cult care conţine slujbele zilnice ale Bisericii, de la Paşti pînă la Duminica Rusaliilor (Penticosti = cincizeci)
23. Psaltire	carte de cult care conţine cei 150 de „*Psalmi”* ai proorocului David, scrişi sub inspiraţia Duhului Sfînt.
24. Sfinta Scriptură	(Biblia) cartea cea mai sfîntă a creştinătăţii, pe care e întemeiată credinţa noastră, ce cuprinde adevărurile revelate direct sau indirect de Dumnezeu oamenilor şi cuprinde Vechiul şi Noul Testament
25. Sinaxar	calendar bisericesc ce cuprinde numele şi viaţa pe scurt a tuturor sfinţilor ortodocşi dintr-o lună sau din întreg anul, colecţie prescurtată din vieţile sfinţilor, numită şi *Minologhion.*
26. Triod	(trei cîntări) carte de cult cu toate slujbele şi rînduiala Postului Mare, aşezate pe zile şi săptămîni; canoanele zilnice se împart în trei ode sau cîntări.
27. Tropar	cîntare scurtă ce cuprinde, rezumativ, viaţa şi învăţătura unui sfînt sau date despre un praznic împărătesc
28. Utrenier	carte care conţine cîntările Utreniei (una din cele şapte Laude care, de obicei, se citeşte după miezul nopţii sau dimineaţa; utro, cuvînt slavon, „dimineaţă”), mai ales cele spre Duminică
29. Vecernier	carte ce conţine cîntările Vecerniei (una din cele şapte Laude ce se cîntă zilnic spre seară; spre sărbătorile mari Vecernia se uneşte cu slujba Utreniei şi se numeşte Priveghere) pe cele opt glasuri
30. Vieţile Sfinţilor	(12 volume) cuprind pe larg nevoinţele şi minunile tuturor sfinţilor pe care îi prăznuieşte Biserica Ortodoxă în cele 12 luni ale anului; scriitorii vieţilor sfinţilor sunt hagiografii.

BDD-A30484 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 01:15:14 UTC)

31. Incunabule	cărţile tipărite între 1455-1500
32. texte rotacizante	primele traduceri ale textelor religioase în limba română realizate în Maramureş avînd o particularitate fonetică: trecerea lui *n* intervocalic la *r, în cuvintele de origine latină*: *Codicele Voroneţean, Psaltirea Hurmuzachi, Psaltirea Scheiană, Psaltirea Voroneţeană;* • Piru, Al. „Istoria literaturii române de la origini pînă la 1830” Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1970, vol I, p.54-60

3. LITERATURA ŞI RELIGIA ÎNTR-O SINGURĂ CARTE SAU DESPRE EVOLUŢIA TIPARULUI ROMÂNESC DIN SECOLUL AL XVI-LEA (I)

După ce în 1452 Gutenberg promisese să cucerească lumea cu cei „28 de soldaţi de plumb” cînd tipărise *Biblia de la Meinz cu 42 de rînduri* (1452-1456),apariţia tiparului pe teritoriul românesc nu a substituit cartea manuscrisă, căci în istoria culturii române, caligrafierea şi ornamentarea manuscriselor începute în secolul al XIII-lea s-au prelungit pînă tîrziu în cel de al XVIII-lea veac.

Deşi pe teritoriul românesc nu au fost realizate incunabule (*incunabula* înseamnă scutec; leagăn şi desemnează cărţile tipărite între 1455-1500, înainte de Paşti în 1500, după calendarul gregorian, adică în perioada de început a imprimeriei, de „leagăn” a tiparului), **în cea de a doua jumătate a veacului al XV-lea mai mulţi tipografi români au lucrat la realizarea unor incunabule în Europa**,numele lor fiind menţionate în opera lor tipografică: Toma de Transilvania („Toma Septemcastrensis de civitate Hermani”) al cărui nume apare menţionat pe lucrări realizate la Modena şi Mantova în 1473, Bernard din Dacia a lucrat la Napoli, Martin Bîrseanul din Codlea („Martinus Burciensis de Szeidino”) la Brünn, Andrei Corbul din Braşov la Veneţia. Aproximativ 40 000 de titluri de carte tipărită înainte de 1500 sunt conservate şi inventariate. În ţara noastră incunabule se păstrează la Bucureşti, Sibiu, Alba Iulia, Tîrgu Mureş, Cluj Napoca.

Se remarcă interesul pentru meşteşugul cărţii tipărite în Ţara Bîrsei.

Din perioada incunabulară datează **cea mai veche tipăritură de un autor român** - *Tratatul despre credinţele, obiceiurile, viaţa şi viclenia turcilor,* publicat în latină **„Tractatas de ritu, moribus, condicionibis et nequicia Turcorum”** la Urach în **1482** - lucrare realizată de Frater /Presbiter Georgius(n. 1422 Romoş, Sebeş, m. 1502, Roma), supranumit Prizonierul transilvan („Captivus Septemcastrensis”) răpit de turci la asediul cetăţii Sebeş în 1438 pe cînd era adolescent. Un alt autor român de incunabule este Pelbartes din Timişoara care tipăreşte în 1498,la Nürenberg, *Cuvîntări* (lat. *Sermones*).

Caracteristicile unui incunabul sunt: identitatea anatomică şi de construcţie cu cea a manuscrisului, lipsa foii de titlu (începutul realizîndu-se după forma manuscrisului incipit-explicit), reproducerea prescurtărilor, a ligaturilor şi a ilustraţiilor manuscriselor, literele sunt inegale ca grosime şi imperfect cizelate, oglinda paginii cuprinde spaţii albe ce urmau a fi completate cu iniţiale, titluri şi decoraţiuni, titlurile urmau a fi caligrafiate pe baza registrului (o enumerare de cuvinte cu care începea prima foaie) şi care era plasată la sfîrşitul lucrării de către rubricatori, filele sunt confecţionate dintr-un suport inegal ca grosime, pentru aceeaşi carte fiind folosite cantităţi diferite de hîrtie; multe foi ale incunabulelor sunt perforate ca urmare a înţepăturilor produse de şifturile care fixau hîrtia la tipărire; multe incunabule erau vîndute nelegat, urmînd ca cel care cumpăra să realizeze legătura de carte pe care o dorea. În afara incunabulelor realizate cu litere mobile, există şi incunabule xilografice sau tabelare,

BDD-A30484 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 01:15:14 UTC)

imprimate cu ajutorul clişeelor gravate pe lemn precum *Biblia pauperum, Donatele, Speculum humanae salvationis.*

Situate geografic în spaţiul de expansiune a trei imperii rivale, în ciuda scurtelor perioade de linişte şi a nenumăratelor războaie, atît în epocile de independenţă, cît şi în cele de suzeranitate otomană Ţările Române au reuşit să înfiinţeze tipografii aflate în directă legătură cu strategia politică şi religioasă a statului. **Iniţiatorul tradiţiei tipografice este domnitorul valah Radu cel Mare (1495-1508).** În colaborare cu înaltul ecleziast, fost patriarh al Constantinopolului Nifon al II-lea, devenit sfetnicul său, Radu cel Mare înfiinţează prima tipografie, după unii autori la Tîrgovişte, după alţii lîngă Tîrgovişte la Mănăstirea Dealu, special pentru a consolida Biserica şi pentru a încuraja introducerea tiparului, pentru realizarea cărţii de cult. El a dat naştere **primului concept editorial cu caracter aulic,** deci oficial, care folosea limba slavonă, deoarece în spaţiul ortodox această limbă era una de circulaţie echivalentă cu limba latină, limbă internaţională în epoca medievală în special în mediile catolice. În Europa răsăriteană clerul era implicat în tipărirea cărţilor şi nu se revoltase ca în Occident din cauza invenţiei care producea cărţi mai ieftine. Călugărul **Macarie,** primul tipograf din Ţara Românească, care a activat şi în centrul tipografic de la Cetinje, cel care tipăreşte primul pe teritoriul românesc, făcînd şi muncă de editor, de revizuire a traducerilor, învăţase tiparul la Veneţia, în atelierul lui Andreea Torezzani sau după alte surse în cel al lui Aldo Manutius. În Muntenegru tipărise 6 cărţi între 1493-1496, din care se cunosc numai 4. Prima carte tipărită pe teritoriul românesc este *Liturghierul* (1508), prima formă tipărită a slujbelor în limba slavonă. Urmează un *Octoih* (1510), cartea ce conturează unitatea cultului şi un *Evangheliar* (1512), „prima tetraevanghelie tipărită pentru toţi ortodocşii care foloseau limba slavă ca limbă a cultului religios" (Dan Simonescu). Tipăriturile lui Macarie erau imprimate în roşu şi negru şi aveau numeroase iniţiale ornate, realizate sub influenţa Renaşterii italiene. Primele tipărituri româneşti sunt de format mijlociu, cu cîte 15-22 rînduri pe pagină, nu au foaie de titlu, ci încep direct cu textul asemenea manuscriselor sau incunabulelor, nu au paginaţie şi nici foile numerotate, ci numai caietele însemnate cu litere chirilice cu valoare de cifre. Tipăriturile macariene sunt bicolore cu frontispicii bogat ornamentate.

„Rînduiala dumnedeeştei slujbe şi în ea a diaconilor."

Liturgherul lui Macarie, 1508 prima tipăritură realizată în spaţiul românesc

În perioada de început a tiparului românesc cartea bisericească (slavonă) era scumpă şi rară plătindu-se pentru un exemplar 1000 aspri sau 17-25 galbeni de aur ceea ce era echivalentul preţului unei moşii (Cf. Mircea Tomescu *Istoria cărţii româneşti de la începuturi pînă la 1918* Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1968, 216 p + 49 f. ilustr. BA II 539011). Vlad Călugărul cumpără de la egumenii mănăstirii Brădet 1/3 din muntele Prislop pentru un *Tetraevangheliar* plătind 1000 de aspri – (*Documente privind istoria României B. Ţara Românească veacul al XVI-lea*vol. II, Bucureşti, 1952, p. 208). Egumenul mănăstirii Tismana a cumpărat ¼ a moşiei popii Stoica din Groşani cu 2 cărţi „preţul lor de 850 de aspri şi un cal bun şi 12 oi" (*Documente privind istoria României B. Ţara Românească veacul al XVI-lea* vol. V, Bucureşti, 1952, p. 129). Teofan, mitropolitul Sucevei, pribeag în Polonia la sfîrşitul secolului al XVI-lea a răscumpărat cu 100 de galbeni ungureşti şi 100 de taleri manuscrisul *Evangheliarului* scris şi ferecat în aur de Ion Golăi ajuns în Polonia în timpul războiului lui Ion Vodă cel Cumplit cu turcii. Cartea tipărită devenise pradă de război sau trofeu. Cărţile tipărite erau bunuri de preţ fiind consemnate în diate. Preţul lor mare era generat de pustiirea mănăstirilor în vremea invaziilor, de creşterea numărului bisericilor, de scoaterea treptată a bisericilor de sub ascultarea stăpînilor de moşii şi de trecerea lor sub controlul episcopilor,

BDD-A30484 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 01:15:14 UTC)

dependenţi de domnitor şi susţinători ai Bisericii. Existau de asemenea şi cărţile rare, care erau foarte scumpe. Existau bisericile fără cărţi, în care preoţii memorau rugăciunile sau textele evanghelice. De aceea manuscrisele refăcute erau păstrate cu grijă. Domnitorii care înzestrau bisericile cu cărţi tipărite făceau acest lucru tocmai pentru a fi susţinuţi de Biserică. Ştefăniţă Vodă a înzestrat mănăstirea Bisericani cu „multă bogăţie ca să înfrumuseţeze sfînta biserică întru totul *şi să facă cărţi".* (cf. Mihai Costăchescu *Documente moldoveneşti de la Ştefăniţă Voievod (1517-1527)*Institutul român de arte grafice „Brawo", Iaşi, 1943, p. 188). Radu cel Mare şi fostul patriarh Nifon au reorganizat Biserica (cf. Gavril Protul – *Viaţa şi traiul sfîntului Nifon, patriarhul Constantinopolului.*Introducere şi text de Tit Simedrea, Bucureşti, 1937, p. 8-9).

În 1534-1536 în Ţara Românească apare o lucrare numită *Trebnic* cu numele tipografului şi al comanditarului neidentificate. Tot în Ungro-Vlahia apare un ***Octoih slavonesc*** în 1535. La Braşov, e tipărită ***Biblia*** *Vechiul Testament Noul Testament. Synopsis (elină),* în 1539. În Ţara Românească e realizat de tipograful Bojidar Vucovici un *Molitvenic slavonesc*(BAR 18) în 1540. La Sibiu se tipărea în 1544 un ***Catehism românesc.*** La Tîrgovişte în 1545 tipărea un ***Molitvenic slavonesc***(BAR 19) Moisi, călugărul („păcătosul şi mai micul dintre sfinţii călugări Moisi m'am trudit la acéstă scriere...") din porunca Domnului Io Petru marele Voevod.

După o întrerupere datorată circumstanţelor istorice nefavorabile, la Tîrgovişte**Dimitrie Liubavici** (1545-1551), fiul lui Fjodor Ljubavič, tipograf din Goražde, nepotul - după propria mărturisire - al lui Bojidar Vucovici, voievod al Muntenegrului şi prietenul - sau după unele surse *(Viaţa lui Despot* Vodă scrisă de Johannes Sommer), fratele - lui Iacob Heraclid Despot tipăreşte împreună cu Moise tipograful un*Molitvenic* (1545), de unul singur un *Apostol* (1547), din care s-au tras două ediţii, una la comanda lui Iliaş II Rareş, domnitorul Moldovei, iar cealaltă pentru Mircea Ciobanul şi un *Evangheliar* (1546-1551). Din epilogul *Molitvenicului* terminat la 10 ianuarie1545, rezultă că editorul şi proprietarul tipografiei era Dimitrie Liubavici, iar Moise era doar tipograful executant.

Activitatea lui Macarie şi cea a lui Dimitrie Liubavici configurează un prim tip editorial specific celui de al XVI-lea veac românesc în care primează iniţiativa domnitorului comanditar, se foloseşte tiparul chirilic veneţian, care a iradiat influenţe în întreaga Europă, iar tipărirea de carte vizează nu numai spaţiul românesc, ci şi pe cel din aria sud-est europeană, în vederea susţinerii unităţii creştine ameninţate de puterea otomană.

Sub influenţa ideilor Reformei, **Filip Moldoveanul** („magister Philippus Pictor et scriba literarum valachicarum"), angajat al magistratului sibian pentru scrierea de scrisori româneşti, primeşte în 1544, din partea consiliului orăşenesc comanda pentru tipărirea unui *Catehism românesc*, pentru care i se plătesc doi florini. Cartea lui Filip Moldoveanul poartă pe frontispiciu stema oraşului Sibiu, sau stema Moldovei, ţara de origine a tipografului în *Tetraevanghelul slav* (BAR 23) din1546. În1551-1553, tipăreşte *Tetraevanghelul slavo-român.* Caligraf profesionist, pictor, gravor şi desenator, Filip Moldoveanul produce cărţi în limba română sau ediţii bilingve, cărţi confesionale cu orientare diferită, de propagandă luterană sau de cult ortodox, prefigurînd **modelul atelierului tipografic orăşenesc,** care produce carte cu scop propagandistic pe bază de comenzi. La Tîrgovişte sau la Mănăstirea Dealu se tipărea un *Apostol* slavonesc pentru Ţara Românească (BAR 27-29) în 1547 de către Dimitrie Logofăt nepot al lui Bojidar şi de către ucenicii Oprea şi Petre din porunca domnitorului Mircea Ciobanul.La Tîrgovişte în 1550 vedea lumina tiparului un Triod - Penticostar slavonesc (BAR 34, 35, 36,37). La Alba-Iulia în 1552 era tipărit un ***Tetraevanghel*** *(Biblie. Noul Testament. Evanghelie) în slavonă.* Descendent al unei familii cu tradiţii intelectuale, care între 1517 şi 1538 a dat mai mulţi grămătici şi logofeţi ai cancelariilor domneşti de la Tîrgovişte şi Bucureşti, **diaconul Coresi** (1510-1581) s-a format ca tipograf în atelierul lui Dimitrie

BDD-A30484 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 01:15:14 UTC)

Liubavici. El nu a adus cu el la Braşov tiparniţa de la Tîrgovişte. A lucrat la început în tipografia lui Johannes Benkner, care organizase atelierul tipografic prin mutarea tipografiei chirilice de la Sibiu la Braşov. Coresi a tipărit şi a tradus la Tîrgovişte (1557-1558) şi la Braşov (1556–1581), 26 de cărţi, dintre care 10 în română, primele monumente ale limbii noastre literare: *Octoih mic* (slavonă BAR 38) tipărit la Braşov în 1557 de Oprea logofătul şi diaconul Coresi patronul lucrării fiind Johannes Benkner;*Triod – Penticostar* tipărit în 1558 la Tîrgovişte de Coresi, diaconul; ***Întrebare creştinească (****română)* (BAR 44) tipărit în 1559 la Braşov de diaconul Coresi şi Tudor diacul;*Evangheliar românesc Biblie N.T. Evanghelie (*BAR 40, 41, 42, 43) în 1561 du tipărit la Braşov diaconul Coresi şi Tudor diacul („Şi cu zisa jupînului Haneşă Bégneru, scris-amu eu diaconu Coresi ot Tîrgovişte şi Tudor diiacu") din porunca lui Johannes Benkner; *Evangheliar slavonesc Biblia Noul Testament Evanghelie (slavonă* BAR 46*)*, tipărit la Braşov în 1562 de Coresi, *diaconul* şi Tudor, *diacul* patronul lucrării fiind Benkner, Johannes; („Din porunca Jupînului Hanăş Bégner, eu robul lui Christos, Diaconul Coresi şi Tudor Diac ne-am trudit de am scris acéstă carte") ; *Apostol românesc* (BAR 49, 50, 51, 52) tipărit la Braşov în 1563 de diaconul Coresi; *Tîlcul evangheliilor şi Molitvenic românesc* (BAR 53-56), tipărite la Braşov în 1564 de diaconul Coresi;***Minei*** *(slavonă), ante 1567-1569 [titlu uniform] Sbornic slavonesc partea a II-a (BRV) Minei de* praznice tipărit în perioada 1567-1569de Coresi, diaconul („Eu păcătosul diacon Coresi am scris acéstă carte, împreună cu 5 ucenici."); *Psaltire românească Biblie. Vechiul Testament Psalmi (română),* tipărită în 1568 de Coresi, diaconul şi Tudor, diacul; *Sbornic slavonesc Partea a II-a Minei (slavonă), ante 1567-1569* tipărit la Braşov ? în 1568 („Eu păcătosul diacon Coresi am scris acéstă carte, împreună cu 5 ucenici");*Liturghier românesc* tipărit în 1570 la Braşov de Coresi, diaconul; *Pravila sfinţilor oteţi* (BAR 65) tipărită la Braşov în 1570 de Coresi, diaconul; *Psaltirea românească Biblia. Vechiul Testament Psalmi (română)* (BAR 67) tipărită la Braşov în 1570 de Coresi, diaconul; *Psaltire slavonească Biblia Vechiul Testament Psalmi (română) (*BAR 71) tipărită în 1574;***Octoih** tipărit la Tîrgovişte în 1574 de Coresi (Citat de Mihail, Paul - *Circulaţia Octoihului slavon al lui Coresi în Bulgaria*. – În: „Apai", 9, 1972 p. 591-595; Cîndea, Virgil *Mărturii româneşti peste hotare: Mică enciclopedie de creaţii româneşti şi izvoare despre români în colecţii din străinătate*. – Bucureşti: Editura Enciclopedică, 1991, vol. I : Albania-Grecia, p.203 Bulgaria poz. 1159.); *Octoih slavonesc partea I* tipărit la Braşov? în 1574 de Coresi, diaconul („Din porunca Domnului Io Alexandru voevod, eu păcătosul diacon Coresi am tipărit acéstă carte cu opt ucenici..."); *Octoih slavonesc partea II (*BAR 72, 73, 74) tipărit în 1575 la Braşov? de Coresi, diaconul; *Psaltire slavonească* (BAR 75,76) tipărită la Braşov în 1576; *Psaltire slavo-română Biblie. Vechiul Testament Psalmi (română şi slavonă)* (BAR 77, 78) tipărită la Braşov în 1577 de Coresi, diaconul („Cu mila lu Dumnezeu eu diaconu Coresi, déca văzuiu că mai toate limbile au cuvîntulu lu Dumnezeu în limba, numai noi Rumânii n'avăm, şi Hs. zise, Mathei 109, cine ceteşte să înţelégâ, şi Pavelu Apslu încî scrie la Corintu, 155, că întru besérecî mai vrătos cinci cuvinte cu înţelesulu mieu să grîescu, ca şi alalţi să învăţu, de cătu întunérecu de cuvinte neînţelése într'alte limbi. Dereptu acéia fraţii miei preuţiloru, scrisu-v'am acéste Psăltiri cu otvétu"); *Psaltire slavonească Biblia Vechiul Testament Psalmi (slavonă)* tipărită la Braşov în 1577 de Coresi, diaconul („Cu voia Tatălui şi cu ajutorul Fiului şi cu împlinirea sfîntului Duh şi cu porunca domnului Io Alexandru Voevod şi a fiului său Io Mihnea Voevod şi a prea-sfinţitului mitropolit Serafim, eu păcătosul diacon Coresi am scris acéstă sfîntă carte ce se numesce Psaltire"); *Triod slavonesc* (BAR 85, 86, 87) tipărit la Braşov ?? în 1578 de Coresi, diaconul („Din porunca domnului Io Alexandru Voevod şi a fiului seu Io Mihnea Voevod, eu păcătosul diacon Coresi am scris aceste cărţi cu 5 ucenici, de la facerea lumei în anul 7086"), patronii lucrării fiind Alexandru al II-lea Mircea, voievod şi Mihnea Turcitul, voievod; *Octoih mic slavonesc* (BAR 88) tipărit la Braşov? în 1578 de Coresi, diaconul şi deTudor, diacul; *Psaltire în slavonă şi română Biblia Vechiul Testament*

BDD-A30484 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 01:15:14 UTC)

Psalmi (slavonă şi română) (BAR 83, 84) tipărită la Braşov în 1578 de Coresi, diaconul şi de Tudor, diacul; *Evangheliar slavonesc* (BAR 89) tipărit în 1579 de diaconul Coresi şi de Mănăilă; *Sbornic slavonesc* (BAR 96, 97) tipărit la Sas-Sebeş în 1580 de diaconul Coresi („Din porunca prea sfinţitului mitropolit al Ardealului Kir Ghenadie, m'am ostenit cu acéstă scriere eu păcătosul şi ticălosul ce me numesc între omeni Coresi diaconul"); *Evangheliar slavonesc Biblie. Noul Testament Evanghelie (slavonă)* tipărit în 1583 de Coresi, diaconul Mănăilă (Virgil Cîndea, deşi trimite la B.R.V. I 31 la ediţia din 1583, susţine o tipăritură a lui Coresi şi Mănăilă, executată la Sebeş în 1579, deci în acelaşi an cu cea tipărită de Coresi şi Mănăilă la Braşov şi menţionată în B.R.V. I 23); *Liturghier (Sluzebnnik) slavonesc* (BAR 116) tipărit la Braşov în 1588? de Coresi, diaconul şi de Tudor, diacul.

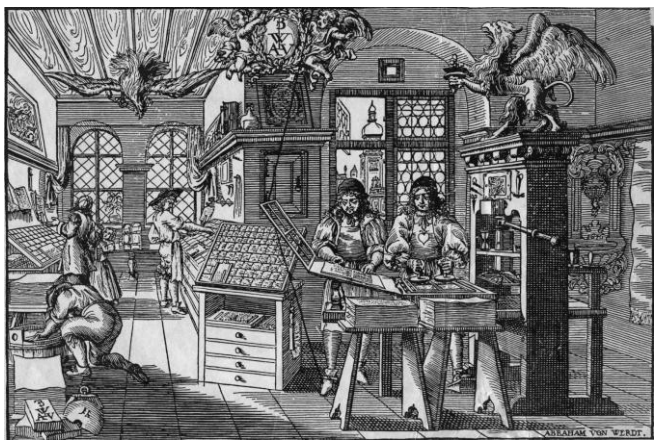
Această producţie tipografică prosperă reprezintă mai mult de jumătate din întreaga producţie de carte slavonă şi română realizată pe teritoriul românesc în perioada 1508-1600, adică în total 47 de titluri. Tipograful şi editorul Coresi răspundea singur, ca proprietar de programul şi administrarea activităţii tiparniţei, fiind implicat în 1570 într-un proces cu Lurenţiu Fronius din pricina unei datorii şi a unei prese tipografice pe care o deţinea. Tipografia lui Coresi funcţionează pe baza unor comenzi domneşti de la Mihnea Vodă, Alexandru Vodă şi Petru Cercel, ecleziastice de la Mitropolitul Ardealului, Ghenadie şi pe baza unor comenzi particulare de la judele Lucas Hirscher şi nobilul Forró Miklós. Folosind graiul din Ţara Românească şi din Sudul Ardealului, unele din aceste tipărituri sunt adevărate monumente de limbă literară veche. Cîteva sunt însoţite de splendide prologuri şi epiloguri, din care reies limpede grija pentru hrana spirituală a românilor de pretutindeni şi sentimentul unităţii neamului nostru. Caracteristicile tipăriturilor coresiene sunt formatul masiv, mai mare decît al tipăriturilor lui Macarie şi Liubavici, lipsa foilor de titlu şi a numerotării paginilor sau foilor, tipăriturile în limba română au litera mare asemănătoare celor din epoca lui Macarie, spre deosebire de cele slavone care au caracterul de literă de format mai mic, textul este tipărit în culorile roşu şi negru, există elemente decorative renascentiste. Cărţile tipărite de Coresi au cunoscut o largă difuzare prin intermediul negustorilor şi a adunărilor preoţeşti din Ţara Românească şi din Moldova, fiind tipărite cam în 100 de exemplare. Activitatea diaconului Coresi a fost continuată de fiul său, diaconul Şerban Coresi şi de Marien diacul care în 1582 au tipărit la Orăştie *Palia* (BAR 105, 106, 107, 108).

Johannes Honterus, „vir doctissimus et de litteris in patria sua Transsylvania optime meritus, linguarum ac totius studisiossimus" din Braşov realizează din 1539 tipărituri pentru uz didactic precum *Compendiu al Gramaticii (eline)* în două cărţi şi *Manual de Gramatică (latină)*, tot în două cărţi, *Extrase* din *Dialectica* şi *Retorica* lui Aristotel în limba greacă, o culegere din operele lui Aristotel, *Distihurile morale* de Marcus Porcius Cato Cenzorul şi *Maxime* de Publilius Svrus, *maxime culese din Pandectele dreptului civil*, cea mai veche lucrare juridică din România, selecţie din codicele legislative ale împăratului bizantin Iustinian. În 1540 tipăreşte în limba greacă *capitole ale lui Nil Monahul*, manuscris ce reprezintă o antologie de literatură patristică descoperită de Honterus în Ţara Românească. Tot pentru uz didactic tipăreşte în 1541 o culegere de maxime latine şi eline din *Adagia* de Erasmus, o carte de versuri pentru învăţarea *Noului Testament* de călugărul benedictin Petrus von Rosenheim, *Categoriile* lui Platon şi *Despre Cosmos* de Aristotel. În 1542 îşi tipăreşte *Rudimenta Cosmographica*, primul atlas de buzunar, lucrare reeditată în mai multe locuri din Europa, manualul de filozofie cu tente din Âebes şi Epictet. În 1543 imprimă *Munci şi zile* de Hesiod. În 1547 tipăreşte *Regulamentul bisericesc al tuturor germanilor din Transilvania.* În 1544, la cererea Universităţi săseşti realizează un cod juridic în latină intitulat *Manual de drept alcătuit spre folosinţă oraşelor şi scaunelor săseşti din Transilvania.* În 1548 la cererea aceleiaşi prestigioase instituţii apare *Odae cum Harmoniis*, cea mai veche partitură muzicală tipărită în România ce conţine 32 de ode clasice şi umaniste aparţinînd unor autori precum Horaţiu, Vergiliu, Marţial şi Boetius. Volumul va mai fi reeditat şi în 1562 la Braşov sub titlul

BDD-A30484 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 01:15:14 UTC)

Odae cum harmoniis e diversis poetis. În 1564 la Braşov tipărea *Sylvula.*Pînă în 1594 cînd a funcţionat tipografia braşoveană au fost tipărite 119 titluri de carte.

În 1561, **Raphael Hofhalter** tipărea la Viena lucrarea lui *Nicolaus Olahus De sacramentis*. Lorinţ, diacul tipăreala Braşov în 1567 *Octoih slavon* (BAR 60).***De falsa et vera unius...*** .*Despre minciună şi adevăr [titlu tradus]* De falsa et vera unius Dei Patris, Filii et Spiritus Sancti cognitione libri duo. Authoribus ministris Ecclesiarum consententium in Sarmatia et Transylvania este o lucrare tipărită la Alba Iulia în 1567. *Carte de cîntări „fragmentul Todorescu"Biblie. Vechiul Testament Psalmi (română)* (BAR58) este tipărită la Cluj în 1570. *Evangheliar slavonesc Biblia Noul Testament Evanghelie (slavonă)* (BAR 94) este tipărit la Bălgrad în 1579 de către Lorinţ, diaconul din porunca lui Batăr Criştov voievod („Din porunca marelui Voevod Batăr Criştov, eu Lorinţ diac mi-am dat ostenélă şi am tipărit acéstă carte ce se chémă tetraevanghelie"). *Evangheliar slavo-românesc Biblia Noul Testament Evanghelie (slavonă, română)* era tipărit în 1580.O *Psaltire slavonească Biblie Vechiul Testament Psalmi (română)* (BAR 117-118 foto copii) fusese tipărită în 1580. Un *Octoih mic* slavonesc vedea lumina tiparului în 1580.O *Evanghelie cu învăţătură Biblia Noul Testament Evanghelie (română)* (BAR 99, 100, 101, 102, 103) era tipărită la Braşov în perioada 1580-81. O *Psaltire slavonească* era tipărită la Braşov în 1580(?).

Atelier tipografic din secolul al XVII-lea

Călugărul Lavrentie tipărea în 1582 la Bucureşti în incinta tipografiei de la Mănăstirea Plumbuita *Evanghelie (Biblie. Noul Testament. Evanghelie*) în slavonă (BAR 109-112). Expresie a plurilingvismului, în 1583 la Braşov se tipărea lucrarea lui Fronius, Matthias *Statuta iurium municipalium Saxonum in Transylvania. Der Saschssen inn Siebenbürgen Statute oder eygen Landtrecht*. La Braşov în 1588, tipograful Şerban realiza un *Liturghier* în limba slavonă (BAR 114).

Arta tiparului românesc în secolul al XVI-lea s-a înfiinţat şi dezvoltat în următoarele centre: Tîrgovişte (1508-1558), Sibiu (1529-1598), Braşov (1539-1594), Cluj (1550-1600), Oradea (1565-1585), Alba Iulia (1567-1579), Abrud (1569), Bucureşti (1573), Sebeş (1580), Orăştie (1582). Dacă în veacul al XVI-lea tiparul românesc s-a aflat sub influenţa tiparului chirilic veneţian, în cel de al XVII-lea veac iradiază influenţele tiparului rutean.

La începutul veacului al XVII-lea din cauza frămîntărilor şi a frecventelor schimbări de domnie tiparul românesc stagnează, căci nu mai funcţionează nici un centru tipografic, materialul tipografic degradîndu-se şi împrăştiindu-se. Cartea manuscrisă continuă să fie produsă în scriptorii şi depozitată în bibliotecile mănăstireşti, ca un fond de cultură ce va sprijini formarea intelectuală a celor ce vor tipări cărţi cînd vremurile vor deveni mai prielnice.

BIBLIOGRAPHY

1.Bădără, Doru *Tiparul românesc la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea,* 1998 (Premiul Academiei "Dimitrie Onciul", pe anul 2000)

2.Bulgăr, Gheorghe *Studii de stilistică şi limba literară*. Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1971.

BDD-A30484 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 01:15:14 UTC)

3.Buluţă, Gheorghe *Scurtă istorie a editurii româneşti*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1996.
4.Cătănescu, C., Maria *Limba română - origini şi dezvoltare*. Bucureşti, Editura Humanitas, 1996.
5.Cîndea, Virgil *Mărturii româneşti peste hotare: Mică enciclopedie de creaţii româneşti şi izvoare despre români în colecţii din străinătate*. Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1991, vol. I: Albania-Grecia
6.Cîndea, Virgil *Mărturii româneşti peste hotare: Mică enciclopedie de creaţii româneşti şi de izvoare despre români în colecţii din străinătate*. Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1998, vol. II: India-Olanda. Supliment Albania-Grecia, p. 346, Marea Britanie, British Library poz. 189; p. 275, poz. 444; p. 346, poz. 192.
7.Costăchescu, Mihai *Documente moldoveneşti de la Ştefăniţă Voievod (1517-1527)*Institutul român de arte grafice „Brawo", Iaşi, 1943.
8.Coteanu, Ion, *Structura şi evoluţia limbii române (de la origini pînă la 1860).* Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1981.
9.Coteanu, Ion, *Gramatică stilistică compoziţie*. Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1990.
10. Cristescu, Mariana, Georgescu, Magdalena, *Dicţionarul limbii române literare vechi*, Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1987.
11. Damşa, Teodor, *Biserica greco-catolică din România în perspectiva istorică*, Timişoara: Editura de Vest, 1994.
12. Diaconescu, Ion, *Probleme de sintaxă a limbii române actuale.* Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1989.
13. Dragomirescu, Gh., *Dicţionarul figurilor de stil.* Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1995.
14. Dragoş, Elena, *Elemente de sintaxă istorică românească*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică R.A, 1995.
15. Gavril Protul – *Viaţa şi traiul sfîntului Nifon, patriarhul Constantinopolului.*Introducere şi text de Tit Simedrea, Bucureşti, 1937
16. Gheţie, Ion, *Introducere în studiul limbii române literare*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1982.
17. Gheţie, Ion, Chivu, Gheorghe et all, *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780*). Bucureşti, Editura Academiei Române, 1997.
18. Gogoneaţă, N. *Istoria filozofiei româneşti*, Bucureşti: 1972, p. 104.
19. Ionescu, Cristina, Cerkez, Matei, *Gramatică şi stilistică.* Bucureşti, Editura All Educaţional S.A, 1997.
20. Iorga, N. *Scrisori şi Zapise de meşteri,* p. 16
21. Ivănescu, Gheorghe, *Studii de istoria limbii române literare.* Iaşi, Editura Junimea, 1989.
22. Ivireanul, Antim*Opere*, ediţie critică de Gabriel Ştrempel, Bucureşti, 1972, p. 335-336.
23. Macrea, Dimitrie, *Probleme ale structurii şi evoluţiei limbii române*. Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1982.
24. Micu-Klein, Samuil, *Biblia de la Blaj* (1795). Roma, Editura Vaticana, 2000.
25. Mihail, Paul - *Circulaţia Octoihului slavon al lui Coresi în Bulgaria*. în: „Apai", 9, 1972 p. 591-595
26. Mihail, Zamfira Nicolae *Le Spathaire Milescu à travers ses manuscrits*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2009.
27. Munteanu, Ştefan, Ţîra, D. Vasile, *Istoria limbii române literare*. Ediţie revizuită şi adăugită. Bucureşti: Editura Didactică şi Pedagogică, 1983.
28. *Palia de la Orăştie (1581-1582), Text-Facsimile-Indice*. Ediţie îngrijită de Viorica Pamfil. Bucureşti: Editura Academiei R.S.R., 1968.
29. *Palia de la Orăştie. Studii şi cercetări de istorie a limbii şi literaturii române*. Bucureşti, Editura Eminescu, 1984.

BDD-A30484 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 01:15:14 UTC)

30. Pamfil, Viorica et alţii, *Istoria limbii române*. Bucureşti: Editura Didactică şi Pedagogică, 1978.
31. Pamfil, Viorica, *Elemente regionale în lexicul ,,Paliei de la Orăştie*", în Cercetări de lingvistică, III, 1958, p. 227-248.
32. Pamfil, Viorica, *Contribuţii la studiul statistic al lexicului românesc.* Structura lexicală a Paliei de la Orăştie (1581-1582), în *Studii de lexicologie*, Cluj, 1965, p. 157-232.
33. I. Popovici, *Palia de la Orăştie (1582),* în Analele Academiei Române, Memoriile secţiunii literare, seria II, tom. XXXIII, 1911, p. 517-538.
34. M. Roques, Palia d`Orăştie (1581-1582), vol. I, Paris, 1925, p. VII-LVIII.
35. Rosetti, Al., Cazacu, B., Onu, Liviu, *Istoria limbii române literare*. Vol. I, Bucureşti: Editura Minerva, 1971.
36. *Palia de la Orăştie and Biblia de la Blaj* – Important Monuments of Romanian Religious Literature
37. Tomescu, Mircea, *Istoria cărţii româneşti de la începuturi pînă la 1918* Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1968, 216 p + 49 f ilustr. BA II 539011
38. Vaida, Petru - *Neoaristotelismul în Ţările Române*;
39. Veress, Andrei - *Bibliografie româno-ungară*. – Bucureşti, 1931-1935. – vol. I, p. 92, nr. 180.
40. *** *Documente privind istoria României B. Ţara Românească veacul al XVI-lea*vol. II, V, Bucureşti, 1952

BDD-A30484 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 01:15:14 UTC)